

Zəngəzur Qarabağdır, Qarabağ isə Azərbaycanın ruhudur

*Yaxud tarixi haqqımız və
imperializmin erməni təəssübü*

Prezident İlham Əliyev bu il yanvarın 7-də yerli televiziya kanallarına müsahibəsində bildirmişdi: “Həm Qarabağ, həm Şərqi Zəngəzur və eyni zamanda, ona o qədər də uzaq olmayan Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadi, sosial, “yaşıl” enerji və təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərdən vahid bir böyük məkana çevrilməlidir, halbuki bu, bizim bölgüyə görə üç regiondur. Amma, eyni zamanda, bir-birinə tarixən bağlı olan bu bölgələr hazırda vahid konsepsiya əsasında inkişaf edir”.



Dövlətimizin başçısı yanvarın 28-də nəqliyyat məsələlərinə həsr olumuş müşavirədə sovet hakimiyyətinin Qərbi Zəngəzuru 1920-ci ilin noyabrında Azərbaycandan aldığını da demiş, bunun xalqımıza qarşı cinayət olduğunu bildirmişdi. Bunun birinci və sonuncu hal olmadığını, Azərbaycan ərazisində “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti”nin yaradıldığını diqqətə çatdıran Prezident İlham Əliyev, həmçinin əvvəlki dövrdə çar Rusiyası tərəfindən ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülmələrini, daha əvvəl öz rəhbərliyini davam etdirəcəyinə zəmanət verilmiş Qarabağ xanının öldürülməsini də cinayət prizmasından dəyərləndirmişdi. Ölkəmizin liderinin vurğuladığı başlıca məqam isə budur: “Biz Zəngəzuru unutmamışıq və unutmayacağıq”.

Bəli, biz Zəngəzuru da, başımıza gətirilmiş çeşidli oyunları da unutmamışıq. Prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, XX əsrin faciələri göz önündədir. Nəzərə alaq ki, dövlətimizin başçısı işğal illərində də Qərbi Azərbaycan və Zəngəzur mövzunu daim gündəmdə saxlamışdı. Ölkəmizin liderinin 2022-ci il dekabrın 24-də Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşdə səsləndirdiyi fikirlər isə dərin yaddaş xəttimizin fundamentallığının vurğulanmasıdır: “1920-ci ildə sovet hökumətinin qərarı və erməni millətçilərinin təkidi ilə bizim digər tarixi torpağımız Zəngəzuru da Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanla birləşdirdilər. Bu, xalqımıza qarşı növbəti cinayət idi. Bunun da məqsədi tam aydın idi. Birincisi, erməni millətçiləri sovet hökumətində mühüm vəzifələrdə idi. Digər tərəfdən, Azərbaycanı Naxçıvandan və Türkiyədən coğrafi nöqteyi-nəzərdən ayırmaq üçün atılmış bir addım idi”.

(ardı 4-cü səhifədə)

Zəngəzur Qarabağdır, Qarabağ isə Azərbaycanın ruhudur

Yaxud tarixi haqqımız və imperializmin erməni təəssübü

(əvvəl i-ci səhifədə)

Qeyd edək ki, Azərbaycanın Naxçıvan-dan və Türkiyədən ayrı salınmasının daha böyük məqsədi Türk dünyasını parçalamaq idi. Prezident İlham Əliyev 2021-ci il mar-tın 31-də Türkdillli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının videokonfrans formatında qey-ri-formal Zirvə görüşündəki çıxışı zamanı məhz bu məqamı qabartmışdı: “Naxçıvan-da keçirilmiş Zirvə görüşündə mən demiş-dim ki, vaxtilə Zəngəzuru Azərbaycandan alıb Ermənistana birləşdirmək Türk dünya-sının coğrafi parçalanması idi. Çünki əgər xəritəyə baxsaq, görərik ki, sanki bizim bə-dənimizə xəncər saplanmışdır, Türk dün-yası parçalanmışdır. Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur indi Türk dünyası-nın birləşməsi rolunu oynayacaq. Çünki Zəngəzurdan keçən nəqliyyat, kommuni-kasiya, infrastruktur layihələri bütün Türk dünyasını birləşdirəcək, eyni zamanda, digər ölkələr üçün əlavə imkanlar yarada-caq”.

Söhbət Zəngəzurdan düşmüşkən, Azər-baycan Xalq Cümhuriyyətinin Baş naziri olmuş Nəsim bəy Yusifbəylinin 1919-cu il dekabrın 22-də parlamentdəki çıxışını yada salaq: “Qarabağ deyərək, təbii olaraq, dörd mahalı nəzərdə tuturuq. Son zamanlar bəziləri müxtəlif intriqalarla, dedi-qodular-la Zəngəzur mahalını Qarabağdan kənarda göstərməyə çalışırlar. Yüz və min illərdir ki, Zəngəzur Azərbaycanın ruhunu təşkil edən Qarabağın tərkib hissəsidir. İndi, cə-nəblər, Qarabağ qəzasının üçdəiki hissəsi bizim əlimizdədir. Zəngəzur mahalının yar-ısı isə bəzi qiyamçıların nəzarətindədir”.

N.Yusifbəylinin bəslərdən söz açdığı qiyamçılar bölgədən qovuldular. Ancaq ar-dınca xalqımız üçün son dərəcə ağır pros-leslər yaşandı. Bu barədə söz açmazdan əvvəl bildirik ki, yuxarıda gətirdiyimiz üç iqtibas Qarabağa və Zəngəzura vahid orqan-izm kimi yanaşmağımıza imkan verir.



Söhbət məhək daşı Azərbaycan olan va-hid orqanizmdən gedir. O Azərbaycan ki, tarix boyu olub və olacaq da. Ancaq indi tarixin ənginliklərinə getmək fikrində de-yilik. Təkcə XIX əsrin 30-cu illərindən bu yana olan dövrə ekskurs edərək Qarabağ kimi Zəngəzurun da haqq davamızın tərkib hissəsi obrazını canlandıracaq, bu qədim diyarımızın üzləşdiyimiz ədalətsizliklərin və haqsızlıqların daha bir nişanəsi olduđu-nu vurğulayacağıq.

Başlayaq 1828-ci ildə Rusiya və İran arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsindən. Müqavilədə ermənilə-rin Qafqaza köçürülmələrinə dair xüsusi müddəadan yer aldığını və 1830-cu ildən sonra prosese ciddi şəkildə start verildiyini bilirik. 1849-cu ildə tarixi torpaqlarımızda erməni vilayətinin yaradıldığını da həmçin-nin. Çünki qar imperializmi erməni varlı-ğına müsəlmanların üstünlük təşkil etdiyi Qafqazda rupor kimi yanaşırdı. Bütövlük-də, türk-müsəlman dünyasını bir-birindən ayrı salmaq məqsədi də bu idi.

Dünyanın imperialist qütbləri qar Ru-siyanın Osmanlı əleyhinə kökləndiyi-ni gözəl anlayırdılar. Buna görə erməni məsələsinin, belə demək mümkünsə, rus seqmenti daxilində baş verənlər onların maraq və mənafeləri baxımından qənaət-bəxş sayılırdı. Ancaq Qərb aləminin özü-nün ayrıca fəaliyyət dəst-xətti də var idi. Bu “dəst-xəttin” nəticəsi olaraq XIX əsrin sonlarına doğru Avropada erməni terror təşkilatları gücləndi. Həmin təşkilatların məramı Osmanlı torpaqlarında iğtişaşlar törətmək, dövləti daxildən parçalamaq idi. Bir sözlə, erməni məsələsinə münasi-bətdə Qərb imperializmi və çarizm ortaq



maraqlardan çıxış edirdi. Onlardan dəstək alan erməni millətçiləri Birinci Dünya mü-haribəsi illərində Osmanlıya xəyanət yolu tutdular. Savaşın başa çatması ilə hər iki imperiyanın varlığına son qoyuldu.

Nəhəng imperiyaların süqutu şəraitində Azərbaycanın 1918-ci il müstəqilliyinə qo-vuşması dövlətçilik ənənələrimizin bərpası idi. Həmin il Azərbaycan torpaqları hesa-bına yaradılmış Ermənistana gəlincə, bu qurama “dövlət” erməni varlığının Qərbə “ayı xidməti”nin mükafatından başqa bir şey deyildi. Ancaq erməni millətçilərinin

noyabrın 17-də AXC-nin Baş naziri Nəsim bəy Yusifbəylinin C.Reyə cavab məktu-bunda deyilirdi: “Sizin teleqramınızda cavab olaraq bildirirəm ki, Azərbaycan hökuməti tərəfindən Zəngəzurdə hərbi əməliyyatlar aparılmır. Zəngəzur Azərbaycanın ayrıl-maz hissəsidir, bunun belə olduğunu İttifaq komandanlığından olan müttəfiqlərimiz və Sülh konfransının ali komissarı Haskel özü də təsdiqləyib. O, bizim Zəngəzur qə-zasına məxsusi sahibliyimizi etiraf edib. Naxçıvan məsələsi üzrə razılaşmanın bir bəndində erməni hökumətindən tələb edib ki, Azərbaycan hakimiyyətinə Zəngəzurdə üsyançı hərəkətni dayandırmaqda kömək-lik göstərsin. Beləliklə də erməni əhalisini Azərbaycan Respublikasının hakimiy-yyətinə tabe olmağa məcbur etsin. Bizim aldığımız son məlumatlara görə, erməni hökuməti nəinki Haskelin qarşısındakı (Antanta İttifaqının Ermənistanda ali kom-issarı olmuş polkovnik V.Haskel nəzərdə tutulur. C.Rey onun müavini olmuşdu və birinci Parisə çağırıldıqdan sonra təşə-büslü ələ almışdı – red.) bu öhdəliyinə əməl etməyib, əksinə, Zəngəzura özünün qoşunlarını göndərib ki, üsyançı hərəkəta dəstək olsun, onu gücləndirsin. Buna görə də Azərbaycan hökuməti orada qayda ya-radılması və anarxist-bolşevik əhvalı-ru-hiyyəli erməni üsyançı bandalarına təsir göstərmək məqsədilə Qarabağ üzrə gene-ral-qubernatora hərbi kömək göndərməyə məcbur olub”.

C.Rey 1919-cu il noyabrın 23-də Tbi-lisidə üçtərəfli sazişin, daha doğrusu, “sülh sazişi”nin imzalanmasına nail olur. Səhədi Azərbaycan və Ermənistanın baş nazir-ləri N.Yusifbəyli və A.Xatısov, təminatçı qismində ABŞ tərəfindən Ceyms Rey və Gürcüstanın xarici işlər naziri E.Gegeçkori imzalayırdılar. Sazişə əsasən, Ermenis-tan və Azərbaycan hökumətləri silaha əl atmayacaqlarını, Zəngəzura gedən yolla-rın açılması üçün tədbirlər görəcəklərini, sərhəd məsələləri də daxil olmaqla, bütün mübahisəli problemləri sülh konfransının qərarına qədər yalnız barış yolu ilə aradan qaldıracaqlarını, bəzi məsələlərdə razılı-ğa gəlinmədikdə polkovnik Ceyms Reyin münsiflər məhkəməsi qismində tədbirlər görəcəyini, danışıqlar aparmaq üçün bə-rabər sayda nümayəndələr seçəcəklərini, mübahisəli məsələlərin müzakirəsini apa-racaqlarını, nəhayət, bu sazişin müddəala-rına vicdanla əməl edəcəklərini razılaşdı-rmışdılar.

Qeyd edək ki, həmin dövrdə C.Reyə geniş səlahiyyət verilmişdi. Azərbaycan Ordusu da məhz onun təkidi ilə, regionda sülhün yaranması zərurətini əsas götürərək Zəngəzurdan çıxmalı olmuşdu. AXC ame-rikalı polkovnikə güvənmiş və istəmişdi ki, qan tökülməsinin qarşısı alınsın. Amma bundan sonra Qərbin mənfur planının ikin-ci mərhələsi işə düşmüşdü. Azərbaycan Ordusunun Zəngəzurdan çıxması ilə ermə-nilər 1920-ci ilin yanvarına qədər qəzanın bütün kəndlərinin işğalını gerçəkləşdirmiş-dilər.

Bəli, bütün bunlar AXC-nin İrəvan güzəştinin ermənilər və onun Qərbdəki havadarları üçün yetərli olmadığının sübu-tudur. O da məlumdur ki, haqqında söz aç-dığımız işğallar nəticəsində Zəngəzurdan Naxçıvana və ətraf ərazilərə görünməmiş qaçqın axını başlamışdı. Halbuki bu ha-disələrə qədər bölgə əhalisinin 72 faizini azərbaycanlılar, yalnız 28 faizini ermənilər təşkil etmişdilər.

Əlbəttə, Azərbaycanın rəsmi nümayən-dələri vəziyyətin belə şəkil aldığını C.Reyə bildirmişdilər. Özü də Paris Sülh Konfran-sında. Hətta lazımi materiallar da təqdim etmişdilər ki, onlar Amerika Prezidentinə və Antantaya üzv dövlətlərin başçılarına təqdim olunsun. Ancaq gec idi, erməni təəssübü öz “işini” görmüşdü. Beləcə, Zəngəzur məsələsi Paris Sülh Konfransının müzakirəsindən kənarda qalmışdı.

Zəngəzurdan dərs alan Naxçıvan əha-lisinin güclü müqaviməti və inadlı müba-rizəsi, AXC hökumətinin isə diplomatik səyləri ilə növbəti təxribat aktının qarşısı alındı. Ermənilərin Naxçıvanı ələ keçirmək niyyəti puça çıxdı. Ancaq bununla hər şey bitmədi. Çünki Qərb imperializmi yerini yenidən Rusiyaya verdi ki, erməni millət-çiləri bu imkandan maksimum faydalan-mağa girişdilər. Özü də daha azğın şəkildə.

1920-ci ilin aprelindən sonrakı zaman kəsiyi Zəngəzurun, bütövlükdə Qərbi Azər-baycanın bizdən qoparılmasının ayrı-ayrı mərhələlərinə şahidlik edir. Məhz bu mərhələdə Zəngəzur Ermənistanın sovet ha-kimiyyətini qəbul etməsi qarşılığında bol-şevik Rusiyanın ermənilərə hədiyyəsinə çevrilir. Hər şey isə 1920-ci il aprelin 28-dən – Sovet Rusiyanın Azərbaycanı ələ keçirməsindən sonra başlayır. Həmin ilin iyununda Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (RSFSR) ilə Ermənistan ara-sında imzalanmış müqaviləyə görə, Rusiya İrəvan quberniyasının, Zəngəzur qəzasının Ermənistan SSR ərazisinə daxil olmasını tanıdı. Lakin bir məqamı da vurğulayaq ki, həmin vaxt Zəngəzur namına azərbaycanlı-ların müqaviməti olmuşdu. Müqavimət və etiraz o qədər ciddi olmuşdu ki, Rusiyaya etibarın itirilməsi təhlükəsi yaranmışdı. Buna görə Qafqaz bölgəvikləri Zəngəzurun Azərbaycandan alınıb Ermənistana veril-məsinə dair qərarın məsuliyyətini Azər-baycan kommunistlərinin üzünə yıxmaq kimi planı işə salmışdılar.

1918-ci ildə AXC-nin yaranması zama-nı İrəvan Ermənistan üçün paytaxt olaraq güzəştə gedilmişdisə, 1920-ci ildə sovet Azərbaycanının formalaşması Zəngəzu-run və digər ərazilərin güzəştə ilə müşayiət olunmuşdu. Belə ki, 1920-ci il avqustun 10-da Rusiya K(b)P-nin Qafqaz bürosu Azərbaycanın bolşevik rəhbərliyinin razi-liği olmadan Naxçıvanın Şəur-Dərələyəz bölgəsinə Ermənistan vermək barədə qə-rar çıxarmışdı, Zəngəzur isə Azərbaycanla Ermənistan arasında “mübahisəli ərazilər” elan olunmuşdu.

1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistan-da sovet hakimiyyətinin qurulduğu elan olunmuş, bir gün sonra – noyabrın 30-da Azərbacan K/b/P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə iclasının qəbul etdiyi qərarla Zəngəzur Ermənistanə verilmişdi. Təsədüfi deyil ki, Sovet Rusiyanın rəh-bərliyində təmsil olunanlar (onların tərkibində ermənilər çoxluq təşkil edib – red.) Zəngəzurun ermənilərə verilməsinə dair Nəriman Nərimanovun 1920-ci il dekabrın 1-də səsləndirdiyi bəyanatı Rusiyanın Qafqaz, Azərbaycan üzərində qəti qələbəsi, Ermənistanın daşnakların hakimiyyətindən qurtulub sovetləşməsi, şirnikləndirilməsi yolunda mühüm addım saymışdılar.

Nəhayət, 1921-ci il iyunun 3-də Rusiya Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi-

nin Qafqaz Bürosu İosif Stalinin iştirakı ilə keçirilmiş iclası Zəngəzurun Erməni-stana birləşdirilməsi barədə qərara təkrar və demək olar yekun olaraq baxmışdı. Bir nəfər də olsa azərbaycanlı və müsəlmanın iştirak etməyib həmin iclasdan sonra ərazi ilk dəfə olaraq Ermənistanın 9-cu qəzası kimi inzibati bölgüyə daxil edilmişdi.

Qeyd edək ki, Zəngəzurun Sovet Azər-baycanından alınaraq Sovet Ermənistanına verilməsi Qərbin də diqqət mərkəzində olub. Qərbdə hesab edirdilər ki, yekunda Sovet Rusiyanının adına yazılan ermə-nipərəstlik onların da işinə yarayan amil-dir. Bunu ayrı-ayrı media orqanlarının materiallarından da görmək mümkündür idi. Məsələn, fransız nəşri olan “L'oeuvre” özünün 1920-ci ilin dekabrındakı sayında mövzuya geniş yer ayırmışdı. Yazıda Sovet Rusiyanının Zəngəzuru Ermənistana güzə-ştə getməsindən bəhs edilmişdi. Nəzərə alaq ki, belə nümunələrin sayı çoxdur.

Zəngəzurun Ermənistana güzəştə ge-dildiyini sübuta yetirən daha bir fakt isə Stalinin “Pravda” qəzetinin 1920-ci ilin de-kabrın 4-də çapdan çıxmış sayında yer alan “Да здравствует Советская Армения!” sərlövhəli məqaləsidir. Qərbin ermənilər üçün edə bilmədiyini Sovet Rusiyanının həyata keçirməsindən qıvrur hissinin ifadə olunduğu məqalədə açıqca bildirilmişdi ki, Sovet Azərbaycanı Zəngəzurdan könüllü şəkildə imtina edib. Əlbəttə, Stalin təmsil olunduğu hakim komandanın ermənilər naminə azərbaycanlılara qarşı məkrli oyun oynadığından söz açmazdı. Ancaq yaşa-nanlardan söz açan, hər şeyi gün işığı kimi göstərən əlahəzrət tarix var.

Göründüyü kimi, XIX əsrin 30-cu illərindən Azərbaycan ərazilərində məskunlaş-dırılmış ermənilər XX əsrin 20-ci illərində torpaqlarımızın işğalı reallığını doğurdular. Hələ onların 1918-ci ilin martında törət-dikləri soyqırımı da var ki, məqsəd Qafqaz coğrafiyasından türk-müsəlman izini ta-mamilə silmək idi. Eyni mənfur xətt Sovet imperiyasının dövründə də götürülmüş-dü. 1923-cü ildə Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıl-mışdı ki, bu, əsrin sonlarına doğru Qarabağ məsələsinin aktivlik parametrlərini müəyyən-ləşdirmişdi.

Hələ, XX əsrin 20-ci illərindən baş-layaraq torpaqlarımızın hissə-hissə Erma-nistana verilməsi halları da olmuş, proses 1969-cu ilin mayınadək davam etmişdir. Yalnız ulu öndər Heydər Əliyevin Azər-baycanda rəhbərliyə başlamasından sonra ərazi peşqəslərinə son qoyulmuşdu. Amma 1987-ci ildə Heydər Əliyevin SSRİ-dəki hakimiyyət oлимпindən uzaqlaşdırılmasın-dan dərhal sonra Ermənistanın XX əsrin sonlarına gerçəkləşmiş və otuz ilədək da-vam etmiş işğalına aparan məkrli proses-lərə start verilmişdi.

Lakin indi zaman dəyişib. 44 günlük müharibədəki Zəfərimiz, Qarabağa sahib-lənməyimiz 200 illik erməni planına son qoyub. Bu gün Azərbaycan haqqı olanı geri istəyir və prinsiplərində qətidir. An-caq dövlətimiz məsələyə vəlvələdən və ya zəlzələdən yaranmış qurama Ermənistan-nın ərazi bütövlüyünə qəsb prizmasından yanaşmır. Rəsmi Bakı Naxçıvana sərbəst və maneəsiz yol tələb edir. Ölkəmizin rəh-bərliyi qətiyyətlə bəyan edir ki, Naxçıvana yol “Azərbaycandan Azərbaycanə yol” məntiqinə əsaslanır. Yəni, ərazidə heç bir gömrük və sərhəd nəzarəti olmasın. Prezi-dent İlham Əliyevin şəxsində dövlətimizin istəyi budur ki, Naxçıvana maneəsiz yolun təmsalında bütün sahələrdə vahid məkan olan Qarabağımızın iqtisadi bütövlük yükü vurğulansın. Humanistik, ona görə Ermə-nistanın da bu vurğulanmadan fayda götür-məsinə razıyıq.

Əslində, başımıza gətirilmiş müsib-ətlərin Zəngəzur dəhlizi əlallımız və Qərbi Azərbaycana qayıdış konsepsiya-mız ədalətlidir və illər ərzində öz doğma yurd-yuvalarından qovulmuş soydaşları-mızın qanuni haqqıdır. Ancaq bugünkü Er-mənistan rəhbərliyi xəbərdarlıqlarımızdan nəticə çıxarmaq niyyətindən uzaqdır. Rə-smi İrəvanın hərəkətləri fonunda imperialist dairələrin yenə Cənubi Qafqaz müstəvi-sində aktivləşdiyini görürük. Görürük ki, onlar erməni məsələsini gündəmdə saxla-maqda ısrarlıdırlar və ona ölkəmizə təzyiq alət kimi yanaşırlar. Ancaq unudurlar ki, indi yüz və ya iki yüz il əvvəlki dövr deyil. Həzrətdə nəinki Cənubi Qafqazın, bütöv-lükdə, dünyanın siyasi səhnəsində güclü və qüdrətli Azərbaycan var. Bu unutanlığın isə qoruduqları, üzərində əsdikləri Ermə-nistana, yumşaq desək, ziyanı var.

“Xalq qəzeti”nin analitik qrupu